

SZKIC DO DZIEJÓW BRACTW RELIGIJNYCH DZIAŁAJĄCYCH PRZY GOSTYŃSKIM KOŚCIELE FARNYM (CZ. I)

Od początku istnienia Kościoła katolickiego powstawały w nim różnego rodzaju stowarzyszenia religijne zrzeszające osoby duchowne i świeckie. Nazywane bractwami, konfraterniami lub sodalicjami pozwalały na wspólne przeżywanie relacji z Bogiem i bliźnimi. Oprócz doznań religijnych umożliwiały każdej grupie społecznej realizację odpowiedniej działalności społeczno-charytatywnej.

Bractwa religijne powstały w pierwszych wiekach chrześcijaństwa, a w Polsce pojawiły się już we wczesnym średniowieczu, m.in. w XII wieku istniało w klasztorze benedyktyńskim w Lubiniu bractwo o charakterze klerycko-laickim¹. Ich rozwój nastąpił w XIII wieku za sprawą zakonów żebraczych, zwłaszcza dominikanów, które przybyły w tym okresie na ziemię polskie². Średniowieczne bractwa powstawały zazwyczaj w miastach przy kościołach parafialnych.

Właściwy proces powstawania różnorodnych wspólnot religijnych rozpoczął się w XIV i XV wieku i został zahamowany przez ruch reformacyjny. Ponowny ich rozwój nastąpił w XVI stuleciu. Przyczynił się do tego sobór trydencki, który w konfraterniach religijnych widział możliwość pozyskania wiernych poprzez rozpowszechnianie wiary przy pomocy nowych form życia religijnego. W tym okresie nastąpiła odnowa starych wspólnot katolickich i powstało wiele nowych³.

Jednak najintensywniej bractwa religijne zaczęły się rozwijać w XVII wieku. Związane to było ściśle z religijnością wytworzoną przez barok, który kładł duży nacisk na zewnętrzne przejawy kultu religijnego. Impulsem do rozwoju bractw stała się bulla papieża Klemensa VIII *Quaecumque a Sede*

¹ B. K u m o r, *Kościelne stowarzyszenia świeckie na ziemiach polskich w okresie przedrozbiorowym*, „Prawo Kanoniczne” 1967, t. 10, z. 1-2, s. 279.

² Tamże, s. 298-299.

³ A. B r u ź d z i ń s k i, *Bractwa religijne w siedemnastowiecznym Krakowie*, [w:] *Historia świadectwem czasów. Księdzu profesorowi Markowi Tomaszowi Zahajkiewiczowi*, red. W. Bielak, S. Tylus SAC, Lublin 2006, s. 103.

Apostolica z 1604 roku, która spowodowała ogromny rozrost wspólnot religijnych. Dokument ten regulował normy funkcjonowania istniejących stowarzyszeń i wskazywał zasady zakładania nowych. Wszystkie bractwa musiały postarać się o ponowne zatwierdzenie u miejscowego ordynariusza⁴.

Istniejące i nowo powstałe wówczas zgromadzenia religijne przyciągały wiernych nie tylko wspólnymi modlitwami w czasie uroczystości i nabożeństw, licznymi odpustami i przywilejami, ale także spotkaniami towarzyskimi konfratrów. Nie bez znaczenia była również wszechstronna opieka ze strony braci i siostr w czasie choroby członka stowarzyszenia oraz pomoc finansowa w przypadku trudnej sytuacji materialnej. W czasie wojen (w XVI-XVIII wieku dość licznych) i powszechnych wówczas epidemii dużą rolę odgrywały także rytuały dotyczące chowania zmarłych, którzy należeli do bractwa⁵.

Zależnie od potrzeb religijnych osób wierzących konfraternie w ciągu wieków zmieniały się. Następowoło to pod wpływem zachodzących przemian kulturowych, a zwłaszcza powstania nowych ideologii. Ewolucji podlegały wówczas poglądy wiernych, przede wszystkim dotyczące stosunku do życia i religii. Wpływ na popularność poszczególnych bractw miały również dzieje polityczne Rzeczypospolitej. Zahamowanie rozwoju większości stowarzyszeń religijnych nastąpiło w okresie oświecenia. Przyczyniła się do tego przede wszystkim krytyka publicystów i filozofów XVIII wieku⁶.

W literaturze przedmiotu brak szczegółowego opracowania dziejów gostyńskich konfraterni. W okresie międzywojennym problematyką tą zajął się ks. Stanisław Szymański, publikując w „Wiadomościach Parafialnych” szereg artykułów dotyczących wspólnot religijnych działających na terenie Gostynia⁷. Szczątkowe informacje znajdują się również w wychodzącej w latach dwudziestych i trzydziestych XX wieku „Kronice Gostyńskiej”. W okresie powojennym szersze spojrzenie na to zagadnienie uniemożliwił przede wszystkim brak ksiąg brackich oraz nie zawsze dostępne dokumenty

⁴ Tamże, s. 104; B. K u m o r, *Kościelne stowarzyszenia świeckie na ziemiach polskich...*, s. 302-303.

⁵ G. D e n z l e r, C. A n d r e s e n, *Leksykon historii kościoła*, Warszawa, 2005, s. 65; K. P o g o r z e l s k i, *Z dziejów bractw religijnych*, <http://bit.ly/2nWiSE2> [dostęp: 18 sierpnia 2011 roku].

⁶ *Encyklopedia chrześcijaństwa*, red. H. Witczyk, t. 1, Kielce 2005, s. 160.

⁷ Zob. S. Szymański, *Anno XI 1529*, „Wiadomości Parafialne” 1929, R. 1, nr 7, s. 3; t e n ż e, *O ołtarzu „Bractwa żebrackiego” w farze gostyńskiej*, „Wiadomości Parafialne” 1930, R. II, nr 27, s. 105-106; t e n ż e, *Z zapisów księgi Brackiej Szkaplerza św. w Gostyniu*, „Wiadomości Parafialne” 1930, R. II, nr 29, s. 114-115; t e n ż e, *Z akt elekcyjnych Bractwa Szkaplerza św. w Gostyniu*, „Wiadomości Parafialne” 1930, R. II, nr 30, s. 117-119; nr 31, s. 122-123; t e n ż e, *Cześć św. Barbary męczenniczki w farze gostyńskiej*, „Wiadomości Parafialne” 1930, R. II, nr 47, s. 186-187; nr 48, s. 189-191; t e n ż e, *Kult N. Marji Panny w dawnym Gostyniu i jego pamiątki*, „Kronika Gostyńska” 1931, t. 3, nr 2, s. 46; t e n ż e, *Św. Anna*, „Wiadomości Parafialne” 1931, R. III, nr 30, s. 118-120.

pisane w języku łacińskim. Niniejszy szkic w znaczącej części oparty na materiałach archiwalnych jest próbą uzupełnienia wiedzy o bractwach religijnych działających przy kościele parafialnym pod wezwaniem św. Małgorzaty w Gostyniu. Stowarzyszenia te były pierwszymi wspólnotami religijnymi powstałymi w tym mieście.

Z akt sporządzonych po wizytacjach fary przeprowadzanych przez biskupów poznańskich i archidiakonów śremskich wynika, że przy gostyńskiej świątyni działało siedem bractw religijnych. Trzy z nich: Bractwo Literatów, Bractwo Najświętszego Ciała Chrystusowego (Bożego Ciała) i Bractwo Szkaplerza Świętego – powstały przy głównym ołtarzu, Bractwo Ubogich przy ołtarzu Nawiedzenia Najświętszej Marii Panny, Bractwo św. Anny przy ołtarzu św. Anny w kaplicy św. Anny oraz Bractwo św. Barbary przy ołtarzu św. Barbary. Przez określony czas istniało także Bractwo Kapłanów i Altarzystów opiekujące się ołtarzem Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny.

Najstarsze z gostyńskich wspólnot religijnych, Bractwo Ubogich oraz Bractwo Kapłanów i Altarzystów, powstały w połowie XV wieku. W końcu XVI wieku utworzone zostało Bractwo Literackie. W siedemnastym stuleciu pojawiły się przy gostyńskiej farze trzy konfraternie: św. Anny, Bożego Ciała i Szkaplerza Świętego, a w osiemnastym stuleciu św. Barbary.

Bractwo Ubogich

Najstarszym stowarzyszeniem utworzonym przy gostyńskiej farze było Bractwo Ubogich. Na ziemiach polskich konfraternie te istniały już w XV wieku. Głównym powodem ich tworzenia była powiększająca się liczba ludzi biednych i bezdomnych. Żebractwo stało się problemem społecznym, na który odpowiedzią ze strony Kościoła katolickiego stały się konfraternie ubogich zwane też żebraczymi.

Bractwo Ubogich w Gostyniu zostało utworzone prawdopodobnie w pierwszej połowie XV wieku. Nie istniało jeszcze w 1436 roku, gdy biskup poznański Stanisław Ciołek potwierdzał fundację i dotację ołtarza Świętej Trójcy, św. Mateusza Apostoła, św. Erazma męczennika i św. Katarzyny w kościele pod wezwaniem św. Małgorzaty w Gostyniu. Przy tym ołtarzu miała dopiero powstać Confraternitas Pauperum. Każdy jej altarzysta powinien być księdzem należącym do tego stowarzyszenia, a do jego obowiązków należeć miało odprawianie dwóch mszy brackich tygodniowo: do Najświętszej Marii Panny i za zmarłych członków Konfraterni Ubogich⁸.

⁸ 1436. *Stanislaus episcopus Posnaniensis erectionem et dotationem altaris ad s. Trinitatem in ecclesia ad s. Margaretham in Gostyn ratam esse iubet*, [w:] *Kodeks Dyplomatyczny Wielkopolski*, wyd. F. Piekosiński, Poznań 1904, t. 5, dok. 588, <http://bit.ly/2mGUDDL> [dostęp: 5 grudnia 2016 roku].

Trudno ustalić, czy gostyńskie Bractwo Ubogich powstało przy ołtarzu Świętej Trójcy. Wiadomo natomiast, że w 1468 roku pojawiło się w dokumentach jako opiekun ołtarza Nawiedzenia Maryi Dziewicy, św. Mateusza Apostoła i św. Marii Egipcjanki (w następnych latach nazywany ołtarzem Nawiedzenia Najświętszej Marii Panny). Zastanawiający jest fakt, że ołtarze: Świętej Trójcy (erygowany w 1436 roku) i Nawiedzenia Najświętszej Marii Panny (erygowany w 1468 roku) znajdowały się po lewej stronie świątyni, prawdopodobnie w bocznej nawie i przy obu podaje się w aktach wizytacyjnych gostyńskiego kościoła datę 1501 jako rok jednej z kolejnych erekcji. W 1610 roku, a więc już po fundacji ołtarza Nawiedzenia Najświętszej Marii Panny, ołtarz ten jest nazywany Ołtarzem Trójcy Świętej Ubogich. W późniejszych dokumentach wizytacyjnych nazwa ta już nie występuje. Jest rzeczą prawdopodobną, że ołtarz Świętej Trójcy nie istniał zbyt długo, ale nazwa funkcjonowała w świadomości mieszkańców Gostynia i zamiennie ją stosowano na określenie ołtarza Nawiedzenia Najświętszej Marii Panny⁹. Prawo patronatu nad altarią erygowaną w 1468 roku Bractwo Ubogich otrzymało od biskupa poznańskiego Andrzeja Bnińskiego¹⁰. Wspólnota ta powstała jednak znacznie wcześniej niż wspomniany ołtarz, o czym świadczą licznie przekazywane jej dotacje, z których pierwsze odnotowano w 1460 roku¹¹. Ponadto stowarzyszenie to zwróciło się do biskupa poznańskiego Andrzeja o erygowanie wymienionego wcześniej ołtarza i utworzenie przy nim beneficjum kościelnego. Powodem było wykonanie testamentów nieżyjących już współbraci i darczyńców Konfraterni. Członkowie Bractwa, Paweł Kaliski i Wojciech Bujak,

...chcąc doprowadzić do skutku testamenty i ostatnie wole niektórych osób, tak świeckich, jak i duchownych, tak aby za tych, którzy już w Panu zasnęli, ustawicznie modlono się do Najwyższego [...] roczny dochód 7 i ½ grzywny w monecie będącej w obiegu w Królestwie Polskim [...] na określonych dobrach dziedzicznych w mieście Gostyniu uzyskany [...] na ołtarz bractwa ubogich w kościele parafialnym św. Małgorzaty [...] dali, darowali i wyznaczili...¹².

Bractwo Ubogich musiało więc powstać w okresie między 1436 a 1460 rokiem.

⁹ Archiwum Archidiecezjalne w Poznaniu (dalej: AAP), *Biskupi Poznańscy – Acta Visitationum*, sygn. AV 04: *Visitationes ecclesiarum civitatis Posnaniensis et archidiaconatus Sremensis 1610 et 1619* (dalej: AV 04), k. 52a; sygn. AV 16: *Wizytacja dekanatu śremskiego i krobkiego przez Jana Franciszka Wolskiego, protonotariusza apostolskiego, archidiacona śremskiego 1667*, (dalej: AV 16), k. 42b.

¹⁰ Archiwum Państwowe w Poznaniu (dalej: APP), *Dokumenty i akta kościołów*, sygn. D 81: *1468 In Nomine Domini Amen*, bez paginy.

¹¹ *Słownik historyczno-geograficzny ziem polskich w średniowieczu*. Edycja elektroniczna, red. T. Jurek, s. 574, <http://bit.ly/2n8ZgZC> [dostęp: 5 stycznia 2017 roku].

¹² APP, *Dokumenty i akta kościołów*, sygn. D 81, bez paginy.

*Dokument z 1468 roku: Erygowanie ołtarza Nawiedzenia Maryi Dziewicy,
św. Mateusza Apostoła i św. Marii Egipcjanki,
(APP, Dokumenty i akta kościołów, sygn. D 81: 1468 In Nomine Domini Amen)*

Każda konfraternia religijna działała według określonych zasad i wewnętrznej struktury organizacyjnej. Powoływała urzędników, którzy kierowali jej działalnością i wykonywali rozmaite posługi w codziennej pracy. Funkcje kierownicze sprawowali: promotor (był nim duchowny parafialny, najczęściej proboszcz), protektorzy (urząd honorowy), seniorzy, konsyliarze (doradcy zarządu), podskarbiowie (czyli skarbnicy) oraz sekretarze (pisarze, do zadań których należało m.in. prowadzenie ksiąg brackich). Natomiast czynności związane z praktyczną działalnością bractwa wykonywali: jałmużnicy (zbierali jałmużnę w samym kościele parafialnym, przy kościele, w mieście lub na cmentarzu parafialnym), marszałkowie, chorążowie (do noszenia chorągwi podczas procesji), zakrystianie, wizytatorzy chorych lub serwitoremie, kantorowie i kantorki (prowadzący śpiew) oraz panny do feretronów (do noszenia obrazów brackich podczas procesji)¹³.

W dostępnych źródłach brak szczegółowych informacji o organizacji i zasadach funkcjonowania gostyńskiej Konfraterni Ubogich. Powstała ona w XV wieku, a więc jej struktura była zapewne mniej rozbudowana, prostsza. Wiadomo, że zarządzanie stowarzyszeniem znajdowało się w rękach mistrza i rady starszych (seniorów). W 1468 roku mistrzem był Paweł Kaliski, a star-

¹³ J. Flaga, *Bractwa religijne w Rzeczypospolitej w XVII i XVIII w.*, Lublin 2004, s. 62-73.

szymi Bractwa: Wojciech Bujak, Jan Faber¹⁴ i Jan Skorupka¹⁵. Mieli oni decydujący wpływ na działalność prowadzoną przez Bractwo oraz na wybór altarzysty. Promotorem stowarzyszenia był prawdopodobnie ówczesny proboszcz fary Jan ze Strzałkowa¹⁶.

Każde bractwo miało także swojego altarzystę, czyli osobę duchowną, która opiekowała się ołtarzem konfraterni, czerpiąc z tego tytułu korzyści materialne. Zazwyczaj duchowni ci mieszkali w małych domkach w bezpośrednim sąsiedztwie kościoła, często przylegających do cmentarnego muru. W przypadku większych kościołów, w których znajdowało się kilka ołtarzy, altarzystów bywało także kilku, każdy z nich mieszkał w swoim domu, a budynki te tworzyły często charakterystyczny wianuszek małych kamieniczek obok kościoła.

Pierwszym altarzystą ołtarza Świętej Trójcy w kościele parafialnym w Gostyniu był Jakub z Krobi¹⁷. Cztery lata później, w 1440 roku, urząd ten pełnił Jakub Throzka. Otrzymał on od władz i mieszczan Gostynia: burmistrza Tomasza – szewca, rajcy Stanisława Thiszarza – farbiarza, ławników (Macieja Kaziora, szewców Jana i Marcina, Jana Brannysza, rzeźnika Lorka, krawca Jana, kowala Jana) oraz mistrzów przysiężnych cechów (krawców – Stanisława Brusza, kowali – Macieja, szewców – Jakuba Mirosza, rzeźników – Andrzeja Laski oraz tkaczy i sukienników – Hancela) i innych starszych cechów miasta Gostynia: „...30 grzywien polskich 2 kopy groszy szerokich średnich polskich rocznego czynszu na wyderkaf...” zapisanych na: „...wszystkich kramach szewskich i piekarskich miasta, na wiatrakach i ogrodach i na wszystkich innych własnościach miejskich”¹⁸.

Jeżeli Bractwo Ubogich utworzone zostało przy ołtarzu Świętej Trójcy, to wyżej wymienieni duchowni byli również altarzystami Konfraterni i jednocześnie jej członkami.

Pierwszym altarzystą ołtarza Nawiedzenia Najświętszej Marii Panny, którego patronem była Confraternitas Pauperum, został Jan z Ceradza. Do jego obowiązków, ustanowionych przez biskupa Andrzeja Bnińskiego, należało odprawianie w wyznaczonym dniu jednej mszy za zmarłych braci i darczyńców, a w przypadku śmierci członka Konfraterni w tym samym dniu,

¹⁴ Może to być określenie zawodu, nie nazwisko, łac. *faber* – rzemieślnik pracujący na twardej kamieniu, np. kamieniarz, kowal.

¹⁵ APP, *Dokumenty i akta kościołów*, sygn. D 81, bez paginy.

¹⁶ *Słownik historyczno-geograficzny ziem polskich w średniowieczu...*, s. 573.

¹⁷ 1436 *Stanislaus episcopus Posnaniensis erectionem et dotationem altaris ad s. Trinitatem in ecclesia ad s. Margaretham in Gostyn ratam esse iubet*, [w:] *Kodeks Dyplomatyczny Wielkopolski*, t. 5, dok. 588, <http://bit.ly/2mGUDDL> [dostęp: 5 grudnia 2016 roku].

¹⁸ 1440 *Consules et cives Gostinenses Iacobo Throzka altaristae ecclesiae parochialis ad s. Margaretham in Gostyn duas annuas sexagenas mediorum grossorum in vim reemptionis vendunt*, [w:] *Kodeks Dyplomatyczny Wielkopolski*, t. 5, dok. 646, <http://bit.ly/2mGUDDL> [dostęp: 5 grudnia 2016 roku].

zgodnie ze zwyczajem Bractwa. Ponadto altarzysta powinien uczestniczyć „...w każdej procesji i okadzaniu, jakie w [...] kościele zwykły być zachowane...” oraz słuchać spowiedzi w okresie Bożego Narodzenia, Wielkanocy oraz święta Zesłania Ducha Świętego¹⁹.

Zasadniczym celem działalności bractw ubogich było utrzymywanie szpitali, przytułków, opieka nad chorymi i osobami znajdującymi się w trudnej sytuacji materialnej. Gostyńskie stowarzyszenie wzorem innych podobnych konfraterni również wspomagało istniejący w Gostyniu od 1301 roku szpital²⁰ i opiekowało się chorymi i bezdomnymi.

Konfraternia zrzeszała w swoich szeregach gostyńskich mieszczan i im przede wszystkim w razie potrzeby udzielała pomocy finansowej. Dysponowała znacznymi środkami pieniężnymi, pochodzącymi z hojnych dotacji okolicznej szlachty i mieszczaństwa zarówno na jej rzecz, jak i ołtarza Nawiedzenia Najświętszej Marii Panny. Spełniała rolę instytucji kredytowej i udzielała pożyczek biednym przedstawicielom mieszczaństwa gostyńskiego²¹.

Niestety, w dostępnych przekazach źródłowych brak informacji o tym, jaką oprócz kredytowej działalność prowadziło Bractwo Ubogich. Nie wiadomo także, jak długo działało przy gostyńskiej farze. Nie występuje w aktach wizytacyjnych tej świątyni już w 1610 roku. Wizytujący wówczas farę archidiacon śremski Kaspar Hap nakazał Walentemu z Sierakowa, proboszczowi fary, przekazać na rzecz ubogich część środków finansowych, jakie były zapisane na ołtarz Bractwa Ubogich²². Prawdopodobnie Konfraternia już wówczas nie istniała, a jej zobowiązania wykonywać powinni pracujący w kościele duchowni.

Trudno dzisiaj ustalić okoliczności końca działalności Bractwa Ubogich. Prawdopodobną przyczyną mógł być ruch reformatorski, w wyniku którego upadło wówczas wiele stowarzyszeń religijnych istniejących w Rzeczypospolitej. Innym powodem mógł być spadek zainteresowania gostynian działalnością stowarzyszenia lub popularność innych istniejących wówczas w parafii bractw religijnych.

¹⁹ APP, *Dokumenty i akta kościołów*, sygn. D 81, bez paginy.

²⁰ *Słownik historyczno-geograficzny ziem polskich w średniowieczu...*, s. 573; J. N o w a c k i, *Dzieje archidiecezji poznańskiej*, t. II: *Archidiecezja poznańska w granicach historycznych i jej ustrój*, Poznań 1964, s. 655.

²¹ S. S z y m a Ń s k i, *O ołtarzu „Bractwa żebrackiego” w farze gostyńskiej...*, s. 105-106.

²² AAP, *Biskupi Poznańscy – Acta Visitationum*, sygn. AV 04, k. 52a: *Visitationes ecclesiarum civitatis Posnaniensis et archidiaconatus Sremensis 1610 et 1619*.

Bractwo Kapłanów i Altarzystów

Drugim z najstarszych gostyńskich bractw była Konfraternia Kapłanów i Altarzystów. Stowarzyszenia te były dość licznie zakładane w diecezji poznańskiej i skupiały plebanów, wikariuszy oraz altarzystów jednego kościoła lub kilku okolicznych. Najwcześniejsze pojawiają się na ziemiach polskich w XIV wieku. Celem ich działania było pogłębianie więzi z Bogiem poprzez ascezę i modlitwę, a także wspomaganie chorych współbraci oraz tych, którzy znaleźli się w trudnej sytuacji materialnej²³.

Wiadomo, że w Gostyniu Bractwo Kapłanów i Altarzystów istniało już w 1454 roku²⁴. Jednoczyło ono księży nie tylko z kościoła parafialnego, ale również z pobliskich miejscowości, i sprawowało patronat nad ołtarzem Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny, św. Andrzeja i św. Hieronima²⁵.

Konfraternię Kapłanów i Altarzystów zabezpieczyli finansowo mieszkańcy miasta i okolicy, ofiarowując na jej rzecz liczne dotacje. W latach 1480-1503 otrzymała ona trzynaście zapisów pieniężnych²⁶. Także w późniejszym okresie Bractwo otrzymywało materialne wsparcie w formie czynszu rocznego. Wiadomo, że uposażenie altarzysty Marcina w 1510 roku wynosiło około 235 groszy rocznie, czyli 4,5 grosza tygodniowo. Dochód ten tworzyła m.in. kwota przekazana przez właściciela Gostynia – Macieja Borka Gostyńskiego (10 groszy), Piotra z Pijanowa (10 groszy) oraz pieniądze przekazane przez dwunastu mieszczan gostyńskich i mieszkańców przedmieść Gostynia (po 68 groszy). Podobną kwotą dysponował także w poprzednich latach, zmieniały się tylko nazwiska płacących mieszczan²⁷.

Szczątkowe informacje o organizacji i funkcjonowaniu stowarzyszenia uniemożliwiają bardziej szczegółowe poznanie jego struktury wewnętrznej i form działania. Pozwalają jedynie na ustalenie imion kilku altarzystów

²³ S. L i t a k, *Bractwa religijne w Polsce przedrozbiorowej...*, s. 506; J. N o w a c k i, *Dzieje archidiecezji poznańskiej...*, s. 737-738.

²⁴ Jak wynika z dokumentu z 1454 roku Michał Rogowski był winien Bractwu Kapłanów w Gostyniu 13 grzywien. Zob. *Słownik historyczno-geograficzny ziem polskich w średniowieczu...*, s. 574, <http://bit.ly/2nradZ61> [dostęp: 5 stycznia 2017 roku].

²⁵ J. N o w a c k i, *Dzieje archidiecezji poznańskiej...*, s. 738-739.

²⁶ Tamże, s. 739.

²⁷ Mieszczanie, którzy w 1510 roku przeznaczili 68 groszy na utrzymanie Marcina, altarzysty Bractwa, to: Maciej Słowiński, Maciej sługa miejski, Piotr sukiennik, Mikołaj Gnida, Mikołaj Chytry, Marcin Luska (Laska), Mikołaj Czajkowski, Jan Sołtysek kuśnierz, Jan Rospęcki, Mikołaj, Jan Balcz (Bolcz), Jan Postrzygacz. Wcześniej ten sam czynsz uiszczali: Miodak, Michał kotlarz, Gazek, Jan Drab, Fogel, Godurowski, Szymon Gaska, Augustyn, Janeczka, Ratajczyk, Thessarek, Świrgułka, Nadziewany, Michał Wielki, Koska czapnik, Czarny. Z przedmieść Gostynia na uposażenie altarzysty płacili: Jan Piekielek – 16 groszy, Andrzej Groblik i Paweł Kunca – 8 groszy, Stanisław Gydzik, Szymon, Szylczyna, Szabela, Marcin szewc, Mazur, Jakub garncarz, Raczół – 4 grosze. Zob. *Słownik historyczno-geograficzny ziem polskich w średniowieczu...*, s. 572, 574.

i seniorów Bractwa. Z ośmiu altarzystów, członków Bractwa w 1510 roku, znane są personalia tylko trzech. Dwóch z nich to Jan Borowy i bakałarz Maciej, którzy byli także seniorami Konfraterni, oraz wspomniany wcześniej Marcin²⁸.

Dostępne źródła nie podają, jak długo istniało Bractwo Kapłanów i Altarzystów w Gostyniu. Wiadomo, że funkcjonowało jeszcze w 1543 roku²⁹. Przypuszczalnym powodem upadku Bractwa był ruch reformatorski. Taka sytuacja była realna, ponieważ 11 lipca 1558 roku do władz kościelnych w Poznaniu została złożona skarga na księdza „apostatę” Macieja, którego posądzono o bezkarne rozsiewanie w gostyńskim kościele herezji³⁰. Niewykluczone, że był to proboszcz fary, który popierał reformacyjne poglądy głoszone przez Marcina Lutra i zaczął szerzyć z ambony nową wiarę. Sprzyjał temu wrogi stosunek do katolicyzmu zarówno właścicieli miasta Macieja i Jana Borków Gostyńskich, jak i mieszczan. Gostyń był wtedy znaczącym ośrodkiem ruchu reformacyjnego³¹.

Bractwa kapłańskie skupiały w swoich szeregach także wiernych świeckich i w wielu przypadkach przekształcały się w bractwa literackie³². Być może tak stało się w przypadku gostyńskiej konfraterni. Dowodem świadczącym o istnieniu takiej sytuacji może być fakt nazywania, jeszcze w XIX wieku, ołtarza patronackiego, czyli ołtarza Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny, ołtarzem literackim³³.

Bractwo Literackie

W XVI wieku przy kościele farnym powstało Bractwo Literackie pod wezwaniem Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny. Jego celem, podobnie jak wszystkich konfraterni literackich, było rozwijanie kultury duchowej swoich członków oraz doskonalenie umiejętności czytania i śpiewu kościelnego. Confraternitas Litteratorum tworzyli ludzie wykształceni (łac. litteratus – wykształcony), obywatele miast, piastujący stanowiska w różnych instytucjach miejskich. Potrafili czytać, a więc także modlić się z ksiązek po polsku i po łacinie, choć wielu z nich nie rozumiało tego języka³⁴. W Gostyniu ini-

²⁸ Tamże.

²⁹ J. Nowacki, *Dzieje archidiecezji poznańskiej...*, s. 739.

³⁰ J. Łukaszevicz, *Krótki opis historyczny kościołów parochialnych, kościółków, kaplic, klasztorów, szkółek parochialnych, szpitali i innych zakładów dobroczynnych w dawnej diecezji poznańskiej*, t. 2, Poznań 1859, s. 405-406.

³¹ Zob. T. Gostyński, *Z dziejów reformacji w Gostyniu*, „Kronika Gostyńska” 1937, t. 8, nr 4, s. 49-64.

³² J. Łukaszevicz, *Krótki opis historyczny kościołów parochialnych...*, s. 745-746.

³³ APP, *Miscellanea*, R. Sura, *Wkoło Rynku gostyńskiego. Domy, ludzie, zdarzenia*, sygn. 327, k. 39.

³⁴ J. Kitowicz, *Opis obyczajów za panowania Augusta III*, Wrocław 2003, t. I, s. 24.

cyjatywa powołania Bractwa Literackiego wyszła od ks. Mikołaja Borka Gostyńskiego³⁵, właściciela miasta i jednocześnie ówczesnego proboszcza kościoła parafialnego, oraz obywateli Gostynia. Postanowili oni wzorem innych miast utworzyć przy gostyńskiej farze katolickie zrzeszenie świeckie, które uświetniałoby śpiewem niedzielne i świąteczne msze. Powstało ono prawdopodobnie w 1591 roku, ponieważ w tym czasie konfratry kupili od mieszczanina gostyńskiego dom, w którym później zamieszkał ich altaryzta³⁶. Założycielami i fundatorami Bractwa byli: ks. Mikołaj Borek Gostyński, szlachcic Krzysztof Zwonowski oraz mieszczenie: Mateusz Rossołek, Grzegorz Rossołek, Jakób Gnielka, Michał Ryczywolski, Andrzej Faldrowy. Były to osoby cieszące się poważaniem wśród mieszkańców Gostynia³⁷. Zapewne stanowiły one radę starszych i opracowały główne zasady działania Konfraterni zamieszczone w tzw. „Artykułach”. Sprawą prawnego uregulowania statusu Bractwa Literackiego zajął się ówczesny burmistrz miasta Mateusz Rossołek, który wraz z bratem Grzegorzem udał się do Poznania, by prosić biskupa poznańskiego Łukasza Kościeleckiego o zatwierdzenie statutów gostyńskiej Konfraterni i utworzenie beneficjum kościelnego. Ich misja zakończyła się powodzeniem i w Wielkim Poście, 14 marca 1592 roku, biskup poznański Łukasz z Kościelca Kościelecki zatwierdził Bractwo Literackie w Gostyniu. Utworzył także przy ołtarzu Konfraterni beneficjum kościelne. Dokument wystawiony został w Poznaniu w obecności: Jakuba Brzeźnickiego – biskupa enneńskiego i sufragana poznańskiego, kanonika Michała Sławińskiego – wikariusza in spiritualibus i oficjała generalnego Tomasza Kopyńskiego gostyńskiego doktora obojga praw penitencjarza poznańskiego i kanonika kościoła Najświętszej Marii Panny in Summo w Poznaniu, Melchiora Pełki i Stanisława z Krzywina – penitencjarza poznańskiego kanoników kościoła św. Mikołaja za murami grodu poznańskiego³⁸.

³⁵ W okresie wpływów reformacji właścicielami Gostynia byli Mikołaj i Jan Borkowie Gostyńscy, którzy stali się gorliwymi wyznawcami nowej religii. Jan wspólnie z żoną Anną ze Zborowskich zorganizował w 1565 roku w farze gostyńskiej zjazd różnowierców. Kilka miesięcy po tym wydarzeniu Mikołaj Gostyński pod wpływem żony Małgorzaty Jaszowskiej nawrócił się na wiarę katolicką i wygnał z fary duchownego protestanckiego. W lutym 1566 roku prosił jezuitę Mikołaja Warszawskiego o przysłanie do Gostynia księdza katolickiego. Probostwo w farze objął jego syn ks. Mikołaj Gostyński, któremu podlegały kościoły należące do dóbr gostyńskich w Gostyniu i Świerczynie. Zob. T. G o s t y Ń s k i, *Z dziejów reformacji w Gostyniu...*, s. 52, 59–64.

³⁶ W S t a c h o w s k i, *Szkoci w Gostyniu*, „Kronika Gostyńska” 1932, t. 4, nr 1, s. 9.

³⁷ Mateusz Rossołek był burmistrzem Gostynia, a Jakób Gnielka występuje w dokumentach jako opiekun prawny dzieci zmarłych mieszczan, egzekutor testamentu i pełnomocnik przed urzędem wójtowskim. Zob. W. S t a c h o w s k i, *Szkoci w Gostyniu...*, s. 5-13.

³⁸ R. R y b a c k i, *Biskup Poznański Łukasz Kościelecki zatwierdza Bractwo Literackie i jego statuty przy kościele parafialnym w Gostyniu – 14 marca 1592 roku*, „Rocznik Gostyński” 2016, nr 3, s. 165-168; S. S z y m a Ń s k i, *Kult N. Marji Panny w dawnym Gostyniu i jego pamiątki...*, s. 46.

Biskup Kościelecki postanowił, że ołtarzem Bractwa będzie ołtarz główny w kościele farnym, i ściśle określił terminy oraz miejsce odprawiania mszy i nabożeństw gostyńskiej Konfraterni. Nakazał, by odbywały się one przy głównym ołtarzu lub w kaplicy św. Anny. Msze wotywnie o Wniebowzięciu Najświętszej Marii Panny celebrowano w każdą niedzielę, w święta Matki Bożej oraz w inne ważne uroczystości. Raz na kwartał konfratry modlili się za swoich zmarłych współbraci w czasie mszy żałobnej³⁹.

Swoją liturgię siostry i bracia⁴⁰ sprawowali najczęściej przy ołtarzu św. Anny w kaplicy św. Anny⁴¹, ale prawdopodobnie również przy ołtarzu Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny, gdyż w drugiej połowie XIX wieku nazywano go ołtarzem literackim⁴².

Jednym z najważniejszych celów działalności stowarzyszeń religijnych były odpusty i przywileje nadawane konfratom przez papieży lub na mocy indultu papieskiego przez biskupów czy przełożonych zakonów. Gostyńskiemu Bractwu Literackiemu bogate odpusty nadał w Rzymie papież Urban VIII. W piśmie z 15 marca 1637 roku uzasadnił on swoją decyzję wsparciem duchowym konfratrów oraz zachęceniem ich do dalszego gorliwego wyznawania wiary i postępowania zgodnego z nauką Kościoła. Ponadto wyraził nadzieję, że nadane gostyńskiemu Bractwu przywileje przyczynią się do rozwoju Confraternitas Litteratorum a także do zwiększenia kultu religijnego w kościele parafialnym w Gostyniu⁴³.

Na mocy papieskiego rozporządzenia odpust zupełny pod zwykłymi warunkami, tzn. odbycia spowiedzi świętej i przystąpienia do Najświętszego Sakramentu, konfratry mogli uzyskać w dniu przyjęcia do Bractwa. Wszyscy członkowie stowarzyszenia, którzy byli w stanie łaski uświęcającej i którzy:

„...kościół ten i znajdującą się w nim kaplicę rzeźbionego Bractwa w święto Wniebowzięcia tejże Świętej Marii, od pierwszych niesporów do zachodu słońca tego dnia, każdego roku nabożnie odwiedzą, i tamże będą zanosić modły do Boga o wykorzenie herezji, nawrócenie heretyków, o wywyższenie Świętej Matki Kościoła, i o zachowanie pokoju, zgody i jedności między władcami chrześcijańskimi, i o pomyślność dla Biskupa Rzymskiego...”⁴⁴

³⁹ Tamże.

⁴⁰ J. Kitowicz podaje, że członkami bractw literackich byli wyłącznie mężczyźni. Jednak z aktu erekcyjnego gostyńskiego Bractwa Literackiego z 1592 roku, wynika, że tworzyły je także kobiety. Zob. J. K i t o w i c z, *Opis obyczajów...*, s. 24; R. R y b a c k i, *Biskup Poznański Łukasz Kościelecki zatwierdza Bractwo Literackie...*, s.165-168.

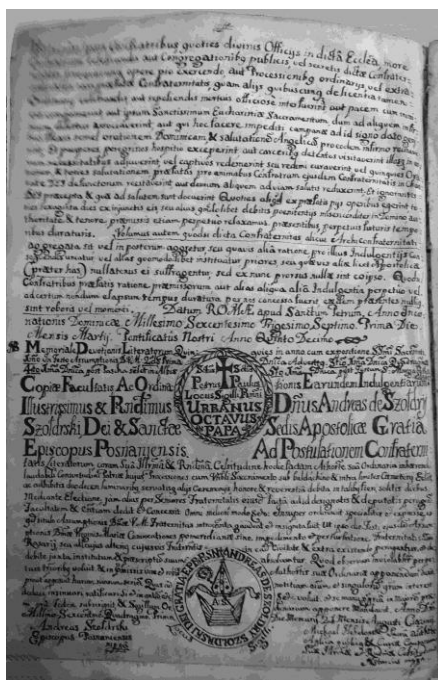
⁴¹ AAP, sygn. AV 04, k. 52b.

⁴² APP, *Miscellanea*, sygn. 327, k. 39.

⁴³ APP, *Dokumenty i akta kościołów*, sygn. D 83: *Copae Indulgentiarum Romanarum*, k. 9.

⁴⁴ Tamże.

mieli możliwość uzyskania pełnego odpuszczenia wszystkich grzechów. Przywilej ten otrzymać mogli także w chwili śmierci, wzywając imienia Jezusa, nawet bezgłośnie⁴⁵.

Kopia dokumentu wystawionego w 1637 roku w Rzymie przez papieża Urbana VIII nadającego przywilej odpustu Bractwu Literackiemu utworzonemu przy kościele parafialnym w Gostyniu (APP, Dokumenty i akta kościołów, sygn. D 83: Copae Indulgentiarum Romanarum, k. 9, 10)

Papież Urban VIII przyznał Bractwu Literackiemu również odpusty częstkowe. Konfratry mogli zmniejszyć karę doczesną o siedem lat, odwiedzając kaplicę w cztery kolejne święta lub niedziele i modląc się w czasie od pierwszych niesporów do zachodu słońca. Wybrane przez Bractwo dni świąteczne nie mogły być zmieniane⁴⁶. Odpust częstkowy w postaci darowania 60 dni kary doczesnej gostyńscy konfratry mogli otrzymać m.in. za udział w procesjach odprawianych za zgodą biskupa, za obecność w pogrzebach zmarłych współbraci, przyjmowanie pielgrzymów do swoich domów i odwiedzanie więźniów⁴⁷.

Przywileje te, przekazane przez kancelarię królewską, zostały zatwierdzone przez konsystorz biskupi w Poznaniu i ogłoszone przez sufragana

⁴⁵ Tamże.

⁴⁶ Tamże.

⁴⁷ Tamże, k. 10.

Jana Baykowskiego 21 lipca 1638 roku. Po raz kolejny papieskie przywileje potwierdził biskup poznański Andrzej Szołdrski i nadał gostyńskiemu Bractwu nowe odpusty. Konfratry mogli je uzyskać za udział w procesji z Najświętszym Sakramentem i dwunastoma świecznikami, która odbywała się wokół kościoła farnego. Zarządzenie to zostało wydane 21 sierpnia 1641 roku w następującym brzmieniu:

W Roku Pańskim 1641, dnia 21 miesiąca sierpnia, Najdostojniejszy Pan („Dominus”) Andrzej Szołdrski z rodu Szołdrskich, z Bożej łaski oraz ze zmiłowania Stolicy Apostolskiej Biskup Poznański, na prośbę Bractwa, na mocy swej zwyczajnej władzy, biorąc pod uwagę szlachetny zwyczaj procesji z Najświętszym Sakramentem w granicach cmentarza z dwunastoma kandelabrami odprawiany przez członków Bractwa, z zachowaniem innych szlachetnych ceremonii, nadaje prawo odpustu dla członków Bractwa oraz dla wszystkich odprawiających powyższe pobożne obrzędy. Ponadto zarządzamy, aby to Bractwo Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny w samym dniu uroczystości Wniebowziętej także w godzinach popołudniowych mogło swobodnie, bez żadnych przeszkód sprawować swe nabożeństwa, bez przeszkód ze strony Bractwa Różańcowego oraz jakiegokolwiek obywatela gostyńskiego. Niech nic nawet w najmniejszym stopniu nie będzie przeciwne powyższym zarządzeniom. Niniejsze zarządzenia podpisujemy własnoręcznie, opatrzwszy je naszą pieczęcią i uwiarygodniwszy przez notariusza, zapisujemy w „Acta Causarum”⁴⁸.

Biskup Andrzej Szołdrski zezwolił również Bractwu na organizowanie swoich spotkań w dniu Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny⁴⁹.

Nadane Bractwu odpusty nie tylko chroniły od wiecznego potępienia, ale również podnosiły prestiż członków Konfraterni, a to było powodem wstępowania do niej najbardziej wpływowych mieszczan i przedstawicieli władz miejskich.

Confraternitas Litteratorum zabezpieczone zostało finansowo dochodami z czynszów zapisanymi w dwóch aktach erekcyjnych: w 1592 i 1669 roku. Drugi akt erekcyjny wydany został w Poznaniu a fundatorem był ks. Andrzej Puniewicz. Ponadto 7 maja 1670 roku zatwierdzony został „czynsz 70 florenów za sumy 1000 florenów monety polskiej na dobrach niegdyś »Zelédów«”, obecnie Grzymalskiego”⁵⁰. Liczne fundacje na rzecz Bractwa Literackiego zatwierdził ks. oficjał Wojciech Dobrzelewski⁵¹.

Także sami konfratry powiększali fundusz stowarzyszenia. Każdy mężczyzna, który zapisał się do Bractwa, przekazał do jego kasy „dwadzieścia cztery polskie [grosze] i dwie miary [z funtów]”, a kobieta „piętnaście

⁴⁸ AAP, sygn. AV 16, k. 53b, 54a; S. S z y m a ń s k i, *Kult N. Marji Panny w dawnym Gostyniu i jego pamiątki...*, s. 46.

⁴⁹ S. S z y m a ń s k i, *Kult N. Marji Panny w dawnym Gostyniu, i jego pamiątki...*, s. 46.

⁵⁰ *Oltarze i bractwa N. Panny w farze gostyńskiej. (Z dokumentu wizytacyjnego Kościoła Parafialnego w Gostyniu w roku 1726)*, „Wiadomości Parafialne” 1930, R. II, nr 20, s.78.

⁵¹ S. S z y m a ń s k i, *Kult N. Marji Panny w dawnym Gostyniu i jego pamiątki...*, s. 46.

groszy i jedną miarę”. Ponadto wszyscy raz na kwartał wpłacali do kasy pół grosza⁵².

Budżet stowarzyszenia zwiększały ponadto drobne kwoty wpłacane na konto Bractwa przez mieszczan gostyńskich skazanych wyrokiem Rady Miejskiej Gostynia za drobne wykroczenia. Sytuacja taka miała miejsce m.in. w 1746 roku, kiedy to Jan Formanowicz, kołodziej gostyński, postanowieniem sądu przekazał kwotę 3 grzywien na cele Bractwa Literackiego⁵³. Świadczy to o popularności i szacunku, jakim cieszyła się działalność Konfraterni w Gostyniu albo o trosce rajców miasta o interesy Bractwa, w którym zazwyczaj pełnili ważne funkcje.

Majątek Bractwa przede wszystkim powiększały różnego rodzaju zapisy pieniężne. Przykładem może być legat Jana Lokiewicza z 1669 roku na sumę 200 zł, z czego 6% ofiarodawca przeznaczył dla altarzysty oraz na sumę 100 zł, z czego 6% przekazał na wosk. Zapisy te gwarantował ziemią uprawną w okolicach Czachorowa, której był właścicielem⁵⁴.

Wpływy do kasy stowarzyszenia musiały być znaczne, skoro bracia udzielali pożyczek nie tylko znajdującym się w trudnej sytuacji materialnej współbraciom⁵⁵, ale także niezrzeszonym mieszkańcom Gostynia. Sytuacja taka miała miejsce m.in. w 1594 roku. Wówczas Kasper Bednarz:

„wziął wplath dziesiaci grzywien pieniędzy Literackich od sławethnych Grigra y Matthysa Rosolkow, w każdą 48 groszy rachując, od których będzie powinien plathować w rok a rok od Trzech Królów do drugich Trzech Królów pokąd sumy przerweczone nie położy i zapisuie się y obliguje na domie swym u Maruszy Pawelkowy wkupionym y na ogrodzie. Co do lepszy pewności wpisano iesth w acta bormistrzowskie”

przed urzędem burmistrzowskim gostyńskim Mateuszem Kuśnierzem i rajcami⁵⁶. W tym samym okresie Zofia Trzepacka⁵⁷ pożyczyła 10 grzywien⁵⁸ od

⁵² R. R y b a c k i, *Biskup Poznański Łukasz Kościelecki zatwierdza Bractwo Literackie...*, s. 167.

⁵³ M. F o r m a n o w i c z, *Jan Formanowicz (ok. 1715 – przed 1780) – kołodziej z Buku i Gostynia*, <http://bit.ly/2mPyvIJ> [dostęp: 17 sierpnia 2016 roku].

⁵⁴ Jan Lokiewicz (Jan Loki) był Szkotem, który nazwisko spolszczył. Bogaty, wpływowy gostyński kupiec, cieszący się dużym autorytetem wśród mieszkańców Gostynia. Był radnym i ławnikiem w latach 1648-1675, czterokrotnie wybierany na urząd wójta i burmistrza. Zob. W. S t a c h o w s k i, *Szkoci w Gostyniu...*, s. 23-27.

⁵⁵ Biskup Kościelecki zatwierdzając Artykuły Bractwa Literackiego, nakazał wspierać finansowo (w formie pożyczki pieniężnej ze wspólnej kasy Bractwa) tych konfratrów, którzy znajdują się w trudnej sytuacji materialnej. Zob. R. R y b a c k i, *Biskup Poznański Łukasz Kościelecki zatwierdza Bractwo Literackie...*, s. 167.

⁵⁶ *Przyczynki do historii kościoła na ziemi gostyńskiej szczególnie fary gostyńskiej. Obligacja Kaspra Bednarza uczyniona bractwu Literackiemu strony dziesiaci grzywien których wziął wplath od thegosz bractwa (Acta Civitatis Gostinensis 1593-1636)*, „Wiadomości Parafialne” 1931, R. III, nr 44, s. 175.

Bractwa Literackiego na spłatę swojego długu. Konfraci udzielali kredytów także w późniejszym okresie. W 1637 roku Cyprian Straszyc, mieszczanin gostyński, pożyczył od ks. Pawła Gozdziolcusa, altaryzisty Bractwa, 100 zł z czynszem 8 zł. Należność zobowiązał się spłacić w ciągu roku. Poręczycielami transakcji byli: Paweł Gańczyk, Grzegorz Gano oraz Stanisław Frasunek, mieszczanie gostyńscy. W przypadku niedotrzymania warunków umowy dłużnik zadeklarował przekazanie im własnego domu lub karczmy znajdującej się na Wielkim Przedmieściu w Gostyniu⁵⁹.

Wśród osób zadłużonych byli również gostynianie wysoko postawieni w hierarchii społecznej, m.in. dwukrotnie pożyczał pieniądze od Bractwa Jan Lokiewicz. W latach sześćdziesiątych XVII wieku otrzymał on 500 zł (legat ks. Pawła Guzdziolcusa), zapewne na potrzeby miasta, gdyż zobowiązanie to przejęły władze Gostynia, a zabezpieczeniem kredytu stała się wieś Brzezcie. Drugi dług zaciągnął Jan Lokiewicz w 1670 roku od altaryzisty Bractwa Literackiego ks. Andrzeja Poniewicza w wysokości 1000 zł⁶⁰.

Praktyka udzielania kredytów połączona z zapisaniem i lokowaniem kapitałów na dobrach lub budynkach zapewniała konfratrom stały dochód pobierany w ratach w postaci odsetek. Był to powszechny wówczas zwyczaj w Kościele.

Majątek Konfraterni Literackiej stanowiły także naczynia, sprzęt oraz szaty liturgiczne. W księdze inwentarzowej opisane zostały m.in. srebrny kielich z pateną, kielich pozłacany oraz ampułki. W 1667 roku Bractwo posiadało:

ornat stary biały kolumną stukową czerwoną wraz z manipularzem. Następnie ornat na białym gruncie z kolumną zieloną adamaszkową, stuła, manipularz oraz welon w razie potrzeby. Następnie ornat czarny aksamitny wraz ze stułą i manipularzem, bursa oraz palka złotem zdobiona. Dalej welon zielony, manipularz, bursa, oraz ornat rubinowy częściowo jedwabiem różnego koloru podszyty. Dalej welony w kolorach czerwonym – aksamitny, dalej biały atlasowy złotem podszyty, oraz czarny koronką jedwabną przeplatany, kielich złożony. Na jednym z białych welonów wyha-

⁵⁷ Zofia Trzepakka była żoną Kiliana Trzepakkiego. Ta szkocka rodzina w 1587 roku otrzymała od Marcina Borka Gostyńskiego domek, który cztery lata później sprzedała Bractwu Literackiemu za 15 grzywien. Zofia Trzepakka była kobietą przedsiębiorczą i po śmierci męża prowadziła samodzielnie browar. W dokumentach występuje także jako właścicielka ogrodu i domu (kupionego za 100 grzywien), który spłacała pieniędzmi pożyczonymi od Bractwa Literackiego. Syn Zofii i Kiliana, Mikołaj cieszył się uznaniem społeczności Gostynia, która powierzyła mu w 1608 roku stanowisko rajcy, a w 1612 roku wójta. Wnuk Michał był altaryzystą ołtarza Zwiastowania Najświętszej Marii Panny w kościele parafialnym w Gostyniu. Zob. tamże, s. 9-11.

⁵⁸ Była to niemała suma, skoro w tym czasie można było kupić dom w Gostyniu już za 26 grzywien. Zob. W. S t a c h o w s k i, *Szkoci w Gostyniu...*, s. 6.

⁵⁹ *Fideiussio pro honesto Cypriano Straszyc*, <http://bit.ly/2omUEzr> [dostęp: 8 grudnia 2016 roku].

⁶⁰ W. S t a c h o w s k i, *Szkoci w Gostyniu...*, nr 2, s. 26-27.

ftowane jest złotem imię Jezus. Są również dwie alby, jedna gruba stara, druga przystarsza i cieńsza, pięć korporałów i sześć puryfikatory. Dalej znajdują się mszał, koszyki do oferty, szafa czarna, chorągiew wiśniowa, dwa kilimy do nakrywania na uroczystość⁶¹.

Wśród dóbr materialnych, znajdujących się w posiadaniu Bractwa, pewną wartość posiadał dom zwany „nabyte grzechy”, położony na cmentarzu przy kościele farnym, za wieżą, kupiony od kupca gostyńskiego Kiliana Trzepakiego w 1591 roku, jeszcze przed oficjalnym zatwierdzeniem statutów Konfraterni przez biskupa poznańskiego Łukasza Kościeleckiego⁶². Odnowiony stał się on później domem altaryzisty.

Każde bractwo religijne posiadało sobie właściwą organizację wewnętrzną, choć w zasadzie była ona podobna do innych wspólnot religijnych. Zależne to było m.in. od rodzaju stowarzyszenia, czasu i okoliczności jego powstania.

Sposób działania gostyńskiej Konfraterni Literackiej określały „Artykuły”. Zgodnie z ich postanowieniami urzędnicy Bractwa wybierani byli w wolnych wyborach. Pełnienie funkcji było dobrowolne i niezwiązane z czerpaniem korzyści majątkowych, choć w praktyce niektóre urzędy były pieniężnie uposażane⁶³. Brak ksiąg brackich uniemożliwia dokładne poznanie istniejących w gostyńskim stowarzyszeniu stanowisk oraz nazwisk osób je piastujących. Z akt wizytacyjnych wiadomo, że w 1726 roku promotorem Konfraterni Literackiej był ks. Wojciech Winnicki, a w 1737 roku ks. Jan Sielecki wyświęcony 23 sierpnia 1734 roku⁶⁴. Był to jeden z najważniejszych urzędów w każdym bractwie, sprawowany przez proboszcza lub wikarego kościoła parafialnego. Do jego obowiązków należało przewodniczenie nabożeństwom oraz wszystkim sesjom, które rozpoczynał i kończył przepisanyymi modlitwami. Na spotkaniach (sesjach) jako opiekun Konfraterni nie tylko nakłaniał do aktywnej pracy dla dobra Bractwa i chwalił wyróżniających się w działaniu braci, ale również wytykał błędy i ganił tych, którzy uchylali się od wykonywania powierzonych im obowiązków. Zadaniem promotora było także przyjmowanie nowych członków i kontrolowanie finansów Bractwa poprzez wysłuchiwanie na sesjach sprawozdań podskarbach z przychodów

⁶¹ AAP, sygn. AV 16, k. 55a.

⁶² W. S t a c h o w s k i, *Szkoci w Gostyniu...*, nr 1, s. 9; R. R y b a c k i, *Biskup Poznański Łukasz Kościelecki zatwierdza Bractwo Literackie...*, s. 166.

⁶³ R. R y b a c k i, *Biskup Poznański Łukasz Kościelecki zatwierdza Bractwo Literackie...*, s. 166; J. F l a g a, *Bractwa religijne w Rzeczypospolitej...*, s. 62-73.

⁶⁴ AAP, *Biskupi Poznańscy – Acta Visitationum*, sygn. AV 24: *Wizytacja archidiaconatu śremskiego przez Franciszka Wolińskiego, archidiacona śremskiego. 1737-1738* (dalej: AV 24), k. 371a; *Oltarze i bractwa N. Panny w farze gostyńskiej...*, s. 78-79; S. S z y m a Ń s k i, *Kult N. Marji Panny w dawnym Gostyniu...*, s. 46.

i wydatków. Pełnienie funkcji promotora brackiego związane było z kwartalnym lub rocznym uposażeniem pieniężnym⁶⁵.

Sprawami natury religijnej zajmował się zarządca (ojciec) duchowny. W 1699 roku był nim prawdopodobnie ks. Walenty Florian Gostyniewicz⁶⁶. W drugiej połowie XVIII wieku funkcję tę sprawował ks. Stanisław Doczekalski. Po jego śmierci władze Gostynia, burmistrz Melchior Drobiński z pięcioma radnymi, oraz proboszcz fary gostyńskiej Jan Nepomucen Łuczyczyński zwrócili się w 1784 roku do biskupa poznańskiego Antoniego Onufrego Okęckiego z prośbą o zatwierdzenie na to stanowisko ks. Antoniego Hampella, proboszcza kościoła parafialnego w Książu⁶⁷.

Ważną rolę w Konfraterni odgrywał zarząd składający się z czterech osób. Był on wybierany spośród świeckich członków Bractwa zazwyczaj na specjalnych sesjach. Seniorami (starszymi Bractwa), czyli członkami zarządu, zostawali przeważnie obywatele miasta cieszący się poważaniem w społeczeństwie i posiadający określone wykształcenie. Na przymioty te zwracano uwagę również przy wyborze na urzędy miejskie, stąd wielu seniorów to osoby pełniące funkcje publiczne w Gostyniu. W 1668 roku starszymi Bractwa zostali: Jan Lokiewicz, Jan Kardasz, Jakub Faferlik, Józef Juskowicz (Jaszkiewicz?). Mieli oni duży wpływ na wprowadzanie zmian w organizacji i działalności Konfraterni⁶⁸.

Wspólnoty religijne utrzymywały kapłana – altarzystę, który był zobowiązany do odprawiania brackich mszy świętych i nabożeństw oraz przewodniczenia procesjom i pogrzebom zmarłych braci i sióstr. Opiekował się on ołtarzem wspólnoty religijnej i miał prawo do dochodów ustalonych w akcie fundacyjnym altarii.

Pierwszym altarzystą Bractwa Literackiego był ks. Walenty, syn Urbana. Dostał on odnowiony wcześniej dom, stanowiący własność Bractwa. Budynek ten usytuowany był w południowej części terenu kościelnego, za wieżą, obok domu opiekuna ołtarza ubogich, czyli ołtarza Nawiedzenia Najświętszej Marii Panny. Ks. Walentemu przysługiwał także ogród, który uprawiał wspólnie z altarzystą ołtarza św. Wawrzyńca. W drugiej połowie XVII wieku dom altarzysty Bractwa posiadał dwie izby: „...w niższej części,

⁶⁵ J. Fl a g a, *Bractwa religijne w Rzeczypospolitej...*, s. 60-65.

⁶⁶ Ks. Walenty Florian Gostyniewicz (1634-1699) był mansjonarzem kościoła parafialnego w Śremie, kapłanem Bractwa Literackiego, fundatorem ołtarza Zwiastowania NMP w Gostyniu i altarzystą cechu kuśnierzy, opiekującego się tym ołtarzem. Zob. S. S z y m a n i k i, *Kult N. Marji Panny w dawnym Gostyniu...*, s. 45-46.

⁶⁷ Władze miejskie Gostynia zwracają się do ks. biskupa poznańskiego Antoniego Onufrego z prośbą o zatwierdzenie Antoniego Hampella, proboszcza kościoła parafialnego w Książu, na zarządcę duchownego (administratio spiritualium) confraternitatis litteratorum przy kościele parafialnym w Gostyniu po śmierci ks. Stanisława Doczekalskiego, <http://bit.ly/2ncM0pj>, [dostęp: 17 stycznia 2017 roku].

⁶⁸ AAP, sygn. AV 16, k. 55a; J. Fl a g a, *Bractwa religijne w Rzeczypospolitej...*, s. 66-67.

posiada wbudowane wejściowe okno, w swej strukturze jest jednolity, dobrze utrzymany⁶⁹. Do Bractwa należał także ogród oraz sad na przedmieściach Gostynia z pobliską łąką⁶⁹. W pierwszej połowie XVIII wieku dom altarzysty, w którym znajdowały się cztery pomieszczenia mieszkalne i piwnica, został zniszczony⁷⁰. Prawdopodobnie w drugiej połowie XVIII wieku poczyniono w nim pewne prace remontowe i już na początku XIX wieku dom był w całkiem dobrym stanie „...cały drewniany szkudłami pokryty, dwie izby y tylez komor mający z oknami piecami, kominami podworem y drzwiami z należytym zamknięciem y z podłogą ozdobnie opatrzony...”⁷¹.

Za zgodą Bractwa altarzysta otrzymywał dostateczne zabezpieczenie materialne zarówno ze strony proboszcza gostyńskiej fary, jak i burmistrza miasta. Akt erekcyjny zatwierdzał również uposażenie dla kantora i działającego przy kościele chóru⁷². W 1637 roku altarzystą był ks. Paweł Guzdziołcius, od 1667 roku, po rezygnacji ks. Andrzeja Barnikowicza, funkcję tę sprawował ks. Andrzej Poniewicz, a w 1737 roku ks. Jan Sielecki⁷³.

Akt erekcyjny określał nie tylko zasady działania i organizację gostyńskiego stowarzyszenia, ale również obowiązki wynikające z przynależności do Bractwa. Jego członkowie, oprócz śpiewu podczas nabożeństw, zobowiązani byli m.in. do oświetlenia ołtarza kościelnego, czyli do zaopatrzenia w świece, do czuwania nad śpiewem scholarzy podczas mszy wotywnych oraz do wspomagania materialnego ubogich członków Bractwa. Podstawową jednak powinnością, w której przejawiała się troska o kondycję duchową braci i siostr, było uczestniczenie w mszach świętych i nabożeństwach.

Członkowie Bractwa ponosili odpowiedzialność finansową za zlekceważenie swoich obowiązków. Dotyczyło to głównie organizacji i uczestnictwa w mszach wotywnych, a zwłaszcza śpiewu w czasie nabożeństw. Za wszelkie uchybienia związane z tą powinnością kantor oraz członkowie Bractwa karani byli grzywną jednego grosza, zaś w sytuacji, gdy bracia i siostry nie znali słów pieśni – kwotą pół grosza. Jeden grosz wpłacali także do wspólnej kasy ci, którzy nie uczestniczyli w pogrzebie zmarłego konfratra. Bracia zobowiązani byli także, pod karą pół grosza, do składania ofiary „z tytułu pobożności i miłosierdzia” w czasie mszy wotywnych⁷⁴.

⁶⁹ AAP, sygn. AV 16, k. 55 b.

⁷⁰ AAP, sygn. AV 24, k. 371a; *Ołtarze i bractwa N. Panny w farze gostyńskiej...*, s. 78.

⁷¹ Archiwum Państwowe w Lesznie (dalej: APL), *Akta miasta Gostynia*, Przetłumaczenie Instrumentu Komisji, który od teyże Komisji przesłany, sygn. 290, k. 10.

⁷² W akcie erekcyjnym biskup Łukasz Kościelecki postanowił, że altarzysta ma otrzymać cztery marki rocznie, a kantor i schola jedną markę rocznie. R. R y b a c k i, *Biskup Poznański Łukasz Kościelecki zatwierdza Bractwo Literackie...*, s. 166.

⁷³ AAP, sygn. AV 16, k. 54a; AV 24, k. 371a; *Fideiussio pro honesto Cypriano Straszygość*, <http://bit.ly/2omUEzr> [dostęp: 8 grudnia 2016 roku].

⁷⁴ R. R y b a c k i, *Biskup Poznański Łukasz Kościelecki zatwierdza Bractwo Literackie...*, s. 167.

Konfratry bardzo dbali o wizerunek swego stowarzyszenia i świadomie go kreowali. Miało ono być przykładem zgodnego działania na rzecz rozpowszechniania kultu Najświętszej Marii Panny, szerzenia prawd wiary i pogłębiania życia religijnego członków Bractwa. Dlatego wszelkie niewłaściwe zachowania gostyńskich konfratrów, wynikające z nieprzestrzegania zasad i praw ustanowionych dla Bractwa oraz tych uchwalonych przez zarząd stowarzyszenia, a zwłaszcza naruszanie dobrego imienia współbraci, rozpatrywane były przez właściwe urzędy Konfraterni, a w ostateczności nawet Radę Miejską. Taki sposób rozwiązywania problemów, by „poprzez bezmyślność pobożne dzieła nie zostały osłabione i nie poszły na zatracenie”, zalecił w akcie erekcyjnym biskup poznański Łukasz Kościelecki⁷⁵.

Bractwo Literackie pod wezwaniem Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny uświetniało śpiewem msze i nabożeństwa w gostyńskiej farze jeszcze w pierwszej połowie XVIII wieku. Świadczy o tym informacja zamieszczona w aktach wizytacyjnych kościoła parafialnego w Gostyniu z roku 1738⁷⁶. Brak Księgi Brackiej sprawia, że nieznane są nazwiska wszystkich członków Konfraterni oraz wszystkie formy jej aktywności religijnej i społecznej. Skromne przekazy źródłowe nie pozwalają również na dokładne podanie przedziału czasowego, w którym istniało. Wiadomo, że w 1804 roku nie odnotowano już działalności Bractwa Literackiego, a jego zobowiązania wykonywał ks. Wojciech Szmitkowski – wikariusz fary⁷⁷. Z tego powodu zredukowano liczbę mszy nakazanych konfratom. Od 1805 roku, zamiast mszy śpiewanych w każdą niedzielę, odprawiano msze w każdą pierwszą niedzielę miesiąca i w każde święto poświęcone Matce Bożej. Śpiewanych mszy było 17, czytanych 14. Decyzja ta wynikała ze zmniejszających się dochodów Bractwa oraz z trudności w wypełnianiu przez trzech kapłanów zobowiązań wszystkich konfraterni, które istniały wcześniej w farze gostyńskiej⁷⁸.

Nieznana jest przyczyna upadku gostyńskiej Confraternitas Litteratorum. Jej patronem był Magistrat Miasta Gostynia, który nie chciał albo nie mógł wspomóc jej finansowo. Urzędy w Bractwie pełnili rajcy lub znaczniejsi obywatele miasta, co nie zawsze było korzystne dla stowarzyszenia. Zapewne obciążeni funkcjami publicznymi nie mieli czasu na należyte wypełnianie obowiązków i praktyk religijnych, jakie spoczywały na członkach Konfraterni.

⁷⁵ Tamże.

⁷⁶ *Kilka szczegółów z akt wizytacyjnych fary gostyńskiej*, „Wiadomości Parafialne” 1929, r. 1, nr 6.

⁷⁷ APL, *Akta miasta Gostynia*, sygn. 290, k. 6.

⁷⁸ Tamże, k. 6-7, 14.

Innym powodem końca działalności Bractwa mogło być ubóstwo parafian, o czym świadczy sprawozdanie specjalnej komisji kościelnej dotyczące sytuacji materialnej kościoła farnego w latach 1804-1805⁷⁹.

Także ówczesna sytuacja polityczno-społeczna nasiliła proces upadku Konfraterni. Wydarzenia polityczne końca XVIII wieku w Rzeczypospolitej oraz idee oświeceniowe, które wpłynęły na zmianę poglądów dotyczących religii, miały zapewne istotny wpływ na zmniejszenie liczby członków Bractwa Literackiego.

⁷⁹ Tamże, k. 11-17.